

ARTYKUŁY   RECENZyjNE,   RECENZJE

„Etnografia Polska”, t. LIX, 2015, z. 1-2
PL ISSN 0071-1861

Mariola Tymochowicz, *Lubelska obrzędowość rodzinna w kontekście współczesnych przemian*, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 2013, ss. 224, fotografie

W kulturze tradycyjnej rytm życia człowieka wyznaczały obrzędy doroczne i rodzinne. W przypadku zwyczajów rodzinnych charakter obrzędowy posiadają niewątpliwie zachowania wyrażające w sposób symboliczny fazy przejścia, a więc momenty inicjalne i finalne. Mówiąc obecnie o obrzędach stanowiących swoistego rodzaju continuum, opartych na tradycyjnych formach przekazu kulturowego, trzeba zaznaczyć, że wraz z upływem czasu zanikają ich pierwotne cechy obrzędowe, dlatego niektóre treści i formy zachowania w zmienionej postaci zatracają swój pierwotny sens, stając się zwyczajem usankcjonowanym w określonym środowisku.

Temat przemian zachodzących w obrzędowości rodzinnej podejmuje publikacja Marioli Tymochowicz *Lubelska obrzędowość rodzinna w kontekście współczesnych przemian*, w której Autorka nie ogranicza się tylko do trzech charakterystycznych wydarzeń z życia człowieka (chrzest, ślub i wesele oraz pogrzeb), ale wprowadza nowe święta i uroczystości powstałe szczególnie pod koniec minionego stulecia. Natomiast zmiany i innowacje w obrzędach rodzinnych odnoszą się do okresu od XIX wieku po czasy współczesne, a więc obejmują zjawiska zaistniałe w drugiej połowie minionego stulecia oraz na początku obecnego wieku. Na książkę M. Tymochowicz składa się: Wstęp (s. 7–10), pięć rozdziałów (s. 11–188), Zakończenie (s. 189–192), Aneksy (s. 193–206), Streszczenia w języku angielskim (s. 207–208) i rosyjskim (s. 209–210), Bibliografia (s. 211–224) oraz Fotografie dokumentujące obrzędy rodzinne i inne materiały ikonograficzne (bogate fotografie dokumentujące obrzędy weselne, chrzcielne, złote gody małżeńskie, urodziny i imieniny, I Komunię św., bal gimnazjalny, studniówkę, wręczenie dyplomów, msze prymicyjne, peregrynacje obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, obrzędy pogrzebowe, zaproszenia na ślub, menu weselne, kartki z życzeniami ślubnymi, urodzinowymi, obrazek prymicyjny, klepsydry, kartki kondolencyjne i inne).

Główne źródło opracowania stanowią materiały faktograficzne zebrane przez Autorkę za pomocą wywiadów prowadzonych podczas etnograficznych badań terenowych na obszarze województwa lubelskiego w latach 2002–2011. Wywiady prowadziła za pośrednictwem specjalnie opracowanego kwestionariusza, na który składa się ponad 200 pytań podzielonych na 23 grupy tematyczne. Oprócz wywiadów korzystała z ankiet skierowanych do młodych respondentów, a także z obserwacji uczestniczącej, biorąc udział w różnych obrzędach i świętach rodzinnych odbywających się w różnych miastach i wsiach badanego terenu oraz z lubelskich zbiorów archiwalnych.

We wstępie do publikacji dokonuje przeglądu dotychczasowych opracowań obrzędów przejścia zajmujących się tą problematyką na Lubelszczyźnie. Podkreśla jednak, że w dotychczasowych opracowaniach koncentrowano się na trzech wydarzeniach: chrzest, ślub i wesele oraz pogrzeb, dlatego M. Tymochowicz stawia sobie za cel dokonanie aktualizacji wymienionych tradycji obrzędowych oraz poszerzyć je o zaprezentowanie wielu nowych świąt tym bardziej, że tymi ostatnimi nikt nie zajmował się w dotychczasowych publikacjach, a zostały rozpowszechnione pod koniec XX wieku (s. 7–8).

Rozdział pierwszy *Obrzędy czy święta rodzinne?* jest rozdziałem wprowadzającym, w którym na początku zostaje wyeksplikowane rozumienie głównych pojęć niezbędnych do analizy zebranych materiałów, a mianowicie: obrzęd, święto, rytuał, zwyczaj i uroczystość, ukazując w ten sposób różnice i podobieństwa, jakie zachodzą między wyżej wymienionymi terminami. Autorka stosuje pojęcie „święta” do nowych rytuałów, gdyż swym zakresem obejmuje ono nie tylko obrzędy związane z cyklem rocznym i życiem jednostki, ale utrwała ważne wydarzenia społeczne, zawodowe i historyczne, które

stanowią o podtrzymaniu tradycji oraz więzi rodzinnych (s. 11–19). W rozdziale przedstawia podział i rozumienie tradycyjnych obrzędów, nie ograniczając się tylko do pojedynczych znawców tej problematyki, odwołuje się bowiem m.in. do takich socjologów, etnologów i antropologów kultury jak: Z. Staszczak, Z. Szyfelbejn-Sokolewicz, J. Szczepański, K. Kwaśniewicz, L. Pełka, J. Grad, Cz. Robotycki, K. Zawistowicz-Adamska, J. Burszta, R. Tomicki, H. Zimoń, E. Dürkheim i in. Dokonując systematyki obrzędów, przytacza klasyfikację m.in. E. Dürkheima, Arnolda van Gennepa, M. Titieva, M.E. Spirko, L. Honko, M. Segalen, W. Piwowarskiego, L. Dyczewskiego, H. Zimonia, Z. Staszczaka, A. Fischera, S. Bystronia, S. Poniatowskiego, K. Kwaśniewicza i innych, by w ten sposób ukazać różne kryteria, jakie przyjmowali badacze w klasyfikowaniu oraz wyznaczaniu typologii świąt i rytuałów (s. 19–27). M. Tymochowicz po przeanalizowaniu klasyfikacji tradycyjnych obrzędów rodzinnych i na podstawie własnych badań zaproponowała systematykę współczesnych świąt rodzinnych, postulując nową typologię, a mianowicie dzieląc święta rodzinne na cztery grupy. Do pierwszej zaliczyła święta tradycyjne o prymarnej funkcji rodzinnej (narodziny i chrzest dziecka, ślub i wesele oraz obrzędy pogrzebowe), do drugiej – nowsze święta (upowszechnione w drugiej połowie XX w.), w ich skład wchodzi: święta o nowszej proveniencji związane z życiem jednostki (urodziny i imieniny), obrzędy zawierające dominujący składnik religijny – sakramenty (I Komunia Święta, rocznica Komunii Świętej, bierzmowanie, święcenia i prymicje) oraz mała peregrynacja, święta związane z perspektywą rozwoju zawodowego: wykształcenie (rozpoczęcie nauki, bal gimnazjalny, studniówka, matura, zakończenie etapu kształcenia – rozdanie dyplomów i uroczyste nadanie stopni naukowych), krąg zwyczajów związanych z pracą (przysięga wojskowa, jubileusze zawodowe, odejście na emeryturę), święta kalendarzowe o intencjonalności rodzinnej (Dzień Babci, Dziadka, Matki i Dziecka) oraz święta związane z rozwojem warunków życia rodzinnego (zasiedliny i parapełówka). Trzecia grupa to rocznice (dotyczą większości typowanych świąt prymarnych, jak: rocznica urodzin, chrztu, ślubu, śmierci, odnowienia doktoratu) i czwarta grupa – święta prymarne kalendarzowe (które z perspektywy respondentów współcześnie nabierają funkcji rodzinnej: Boże Narodzenie, Wielkanoc, Święto Zmarłych, odpust) (s. 28–29).

Rozdział drugi *Zmienność kulturowa w myśli antropologicznej* (s. 37–52) prezentuje najważniejsze koncepcje zmiany kulturowej, podkreślając, że kluczową rolę odegrały w nich dwie kategorie tj. historycyzm i ewolucjonizm. Autorka, omawiając ten temat, najpierw charakteryzuje terminy związane z procesem przemian kulturowych: kultura, tradycja i zmiana kulturowa, innowacja, modernizacja; powołując się na znanych badaczy, zarówno krajowych jak i zagranicznych przedstawia typy i procesy przemian kulturowych (innowacja, akulturacja, mechanizmy wywołujące zmiany), aby po analizie obrzędów rodzinnych dostrzec zachodzące w nich zmiany. Interpretuje antropologiczne koncepcje zmian kulturowych, zwracając uwagę na transfer i impakt elementów kulturowych z jednej kultury do drugiej oraz dyfuzję bodźcową. W zakończeniu rozdziału podkreśla, że studia nad zmiennością zjawisk kulturowych przekonują, że „niektóre elementy zostają zachowane w nieziennej formie, a inne – pod wpływem innowacji czy modernizacji – zanikają lub ulegają różnego rodzaju przekształceniom” (s. 51–52).

Rozdział trzeci *Zmiany w strukturze obrzędów rodzinnych* ukazuje zmiany, jakie nastąpiły w ostatnich dwóch stuleciach w tradycyjnych obrzędach rodzinnych (narodziny i chrzest, ślub i wesele oraz pogrzeb). Autorka rozpięła je w czterech grupach, pragnąc w ten sposób zaznaczyć zmiany, jakie dokonały się w tych obrzędach (s. 54–67), a także wskazać, jakie elementy zachowały się w mało zmienionej formie (s. 67–78), jakie zmieniły formę, ale nadal realizują dawną intencjonalność (s. 78–101) oraz jakie nowe komponenty zaistniały w obrzędach (s. 101–109). M. Tymochowicz twierdzi, że po przeprowadzonej analizie podstawowy schemat każdego z badanych obrzędów został zachowany, przy czym najmniej zmian odnotowano w obrzędach pogrzebowych kultywowanych na wsi, najwięcej zarzucano w obrzędach narodzin, a weselne w dużej mierze zatraciły swą pierwotną symbolikę (s. 109).

Rozdział czwarty *Typologia i charakterystyka „nowych” świąt rodzinnych z obszaru województwa lubelskiego* (s. 113–167) przedstawia święta powstałe i upowszechnione pod koniec minionego stulecia. Opisom nowych świąt poświęca więcej miejsca, gdyż nie były dotychczas dokładnie prezentowane, pomimo, że większość z nich posiada już ogólnopolski zasięg. Ukazuje ich przebieg, rekwizyty, wystę-

pujące postacie oraz zamieszcza niektóre pieśni i wiersze wykonywane w określonych sytuacjach, przedstawiając je według typologii zaproponowanej w pierwszym rozdziale. W części dotyczącej świąt o nowszej proveniencji związanych z życiem jednostki opisuje urodziny i imieniny (s. 114–123), w świątach zawierających dominujący składnik religijny koncentruje się na sakramentach, gdzie oprócz dotychczas opisywanych, tych tradycyjnych, poszerza obchody związane z I Komunią Świętą i rocznicą Komunii, bierzmowaniem oraz ze święceniami kapłańskimi i zakonnymi (brat i siostra) (s. 123–132). Do tej grupy zalicza jeszcze peregrynację obrazu (figury i krzyża). Autorka przytacza genezę peregrynacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w Polsce, przekazanie obrazu z parafii do parafii czy z jednej wsi do następnej i od domu do domu, jak również przebieg nabożeństw paraliturgicznych odbywających się w poszczególnych rodzinach. Na koniec stwierdza, że mimo tego, iż peregrynacja jest uroczystością religijną, to jednak z czasem nabrała rodzinnego charakteru, dlatego też można ją zaliczyć do religijnych, domowych świąt rodzinnych (s. 133–134). W grupie świąt związanych z jednostką w perspektywie rozwoju zawodowego zwraca uwagę na święta związane z kolejnymi etapami wykształcenia (przysięga na przedszkolaka, dyplom ukończenia przedszkola, rozpoczęcie nauki w szkole podstawowej i ślubowanie pierwszoklasistów, poświęcenie tornistrów, bale gimnazjalne, studniówka, egzamin dojrzałości, immatrykulacja na wyższych uczelniach, rozdanie dyplomów etc). Autorka nie tylko opisuje poszczególne etapy zdobywania wykształcenia, ale także zamieszcza w nich materiały faktograficzne pochodzące z przeprowadzonych przez nią wywiadów z indagowanymi (s. 141–146). Kolejną grupą jest krąg zwyczajów związanych z pracą, a w nim przysięga wojskowa, gdzie Autorka zwraca uwagę na dawniejszy obowiązek służby wojskowej, przejście do rezerwy, przejście na emeryturę (s. 147–150). W typologii nowych świąt wyróżnia jeszcze kalendarzowe o intencjonalności rodzinnej (Dzień Matki, Ojca, Babci, Dziadka, Dziecka), które, jak twierdzi, można też zaliczyć do obrzędowości dorocznych, gdyż powtarzają się cyklicznie, ale odnoszą się do członków rodziny, dlatego uwzględniła je jako święta rodzinne (s. 150). Do świąt związanych z rozwojem warunków życia rodzinnego zalicza zasiedliny i parapetówkę, prezentując przy tym zwyczaj właściwe dla tych wydarzeń. Zwraca uwagę na praktyki, które mają na celu zapewnienie powodzenia mieszkańcom i ochronę domostwa przed nieszczęściami (s. 153–155). W ostatniej grupie nowych świąt rodzinnych koncentruje się na zwyczajach związanych z rocznicami ślubów, pracy zawodowej i śmierci (s. 155–159).

Ostatni piąty rozdział *Uwarunkowania zmian współczesnej obyczajowości rodzinnej* stanowi pewne podsumowanie, w którym Autorka przedstawia czynniki, jakie w zdecydowany sposób wpłynęły na przekształcenia, zanik i powstanie nowych świąt rodzinnych, zwracając między innymi uwagę na przezwyciężenie tradycjonalizmu wiejskiego, rolę religijności w zachowaniu tradycji i kreowaniu zmian, urbanizację wsi, modernizację i instytucjonalizację, uwarunkowania środowiskowe oraz wpływ mediów (s. 169–188).

Książkę zamyka zakończenie, gdzie w zwięzły, ale merytoryczny sposób Autorka dokonuje konkluzji prezentowanych obrzędów i zachodzących przemian w obrzędowości rodzinnej. Dochodzi do wniosku, że przemiany w obrzędach rodzinnych zaznaczają się w ich adaptacji do zmieniających się warunków życia i poziomu wiedzy danej społeczności. Konsekwencją tego jest zazwyczaj zmiana formy, a nawet treści zwyczaju, co prowadzi do jego zubożenia o treści tradycyjne i eliminowanie praktyk magiczno-kultowych. Mimo różnych przekształceń to jednak święta rodzinne zachowują swój zasadniczy charakter i cel, bo na ich żywotność wpływają także potrzeby emocjonalne, estetyczne, intelektualne i afiliacyjne.

Publikacja stanowi oryginalne ujęcie tematu, gdyż Autorka nie ograniczyła się do tradycyjnego przedstawienia obrzędów rodzinnych (narodziny, zaślubiny, śmierć), ale dokonała typologii i charakterystyki nowych świąt rodzinnych na Lubelszczyźnie. Potrafiła umiejętnie połączyć tradycję ze współczesnością oraz ukazać przyczyny zachodzących zmian w kulturze ludowej na badanym obszarze. Jako niezwykle cenne należy podkreślić zamieszczenie w opracowaniu cytowanych wypowiedzi respondentów, którzy opisywali tradycyjne i współczesne obrzędy rodzinne. Zostały one utrwalone w formie transkrypcji półfonetycznej, tak jak były słyszane, bez poprawek stylistycznych czy gramatycznych, zachowując w ten sposób naturalną formę konwersacji prowadzonych z respondentami.

Należy zwrócić uwagę na bogactwo materiału faktograficznego, jaki Autorka zdobyła podczas badań terenowych. Jak wykazuje w aneksach, na mapie nr 1 zaznaczyła 112 miejscowości, w których przeprowadzała eksploracje terenowe. Z kolei mapa 2 przedstawia wykaz miejscowości, z których pochodzą wykorzystane w monografii materiały z archiwów, co daje w sumie imponującą liczbę 153 miejscowości. Zamieszczony w aneksie wykaz miejscowości i osób, których informacje zostały wykorzystane w publikacji, stanowią cenny naukowy dokument dla językoznawców i antropologów.

Książka M. Tymochowicz stanowi ważne opracowanie zarówno tradycyjnych, a przede wszystkim współczesnych obrzędów rodzinnych w województwie lubelskim, co w dobie globalizacji posiada szczególną wartość dla promocji i pielęgnowania kultury tej części Polski.

Zdzisław Kupisiński